

Anna Wojtas-Rduch¹

Instytut Pedagogiki
Wydział Sztuki i Nauk o Edukacji
Uniwersytet Śląski w Katowicach
ORCID: 0000-0002-1197-1756

Przestrzeń klasy integracyjnej jako kreowanie edukacji wysokiej jakości dla wszystkich uczniów²

Streszczenie

Przestrzeń jest miejscem, w którym występują różne procesy i zjawiska, takie jak komunikacja między uczestnikami, proces kształcenia, wychowania, kształtowanie wzajemnych relacji, jak i przekazywanie wiadomości. Rozlokowanie poszczególnych elementów w określonej przestrzeni może kształtować procesy kształcenia, wychowania oraz socjalizacji. Szczególnie warto zwrócić uwagę na różnice i indywidualne potrzeby każdego ucznia. Mając na uwadze edukację wysokiej jakości, w edukacji integracyjnej na szczególne wyróżnienie zasługują relacje uczniów „pełnosprawnych” z uczniami z niepełnosprawnością oraz specjalne potrzeby edukacyjne. Wiodącym punktem przeprowadzonych badań, który niewątpliwie wiąże się ze wspomnianymi elementami był układ przestrzenny klasy integracyjnej.

Artykuł prezentuje skrawek zrealizowanych badań doktorskich, jak i praktyczne implikacje badań w postaci propozycji nowych rozwiązań układów przestrzennych, które obejmują etap edukacji wczesnoszkolnej, niemniej jednak mogą one zostać wykorzystane również w klasach wyższych.

¹ Autorka, Anna Wojtas-Rduch, jest Laureatką XIX edycji organizowanego przez Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych Ogólnopolskiego Konkursu „Otwarte Drzwi” na najlepsze prace magisterskie i doktorskie, których tematem badawczym jest zagadnienie niepełnosprawności w wymiarze społecznym, zawodowym lub zdrowotnym. Jej praca doktorska zatytułowana „Przestrzeń klasy integracyjnej”, napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. Zenona Gajdzicy, Akademia Pedagogiki Specjalnej w Warszawie, zajęła II miejsce w kategorii prac doktorskich o tematyce rozwiązań technologicznych i architektonicznych służących osobom z niepełnosprawnościami. Aktualnie Autorka pracuje na Wydziale Sztuki i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Jest surdopedagogiem, tłumaczką języka migowego, dyrygentką „Niemego” Chóru Uniwersytetu Śląskiego, opiekunką Koła Naukowego Pedagogów oraz propagatorką dostępności dla osób z niepełnosprawnościami, w szczególności dostępności dla osób słabosłyszących i g/Głuchych. Jest autorką zapisu języka migowego w nutach. Razem z „Niemym” Chórem tworzy przestrzeń – Deaf Music. Jej zainteresowania naukowo-badawcze obejmują: język migowy, przestrzeń edukacyjną, edukację integracyjną, muzykoterapię, pedagogikę zabawy z elementami komunikacji.

² Autorski artykuł naukowy napisany na podstawie pracy doktorskiej nagrodzonej w XIX edycji organizowanego przez Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych Ogólnopolskiego Konkursu „Otwarte Drzwi” na najlepsze prace magisterskie i doktorskie, których tematem badawczym jest zagadnienie niepełnosprawności w wymiarze społecznym, zawodowym lub zdrowotnym. Praca doktorska obroniona w 2022 r., II miejsce w kategorii prac doktorskich o tematyce rozwiązań technologicznych i architektonicznych służących osobom z niepełnosprawnościami; tytuł pracy: „Przestrzeń klasy integracyjnej”; autor pracy: Anna Wojtas-Rduch, Instytut Pedagogiki, Wydział Sztuki i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach; promotor pracy: prof. dr hab. Zenon Gajdzica, Akademia Pedagogiki Specjalnej w Warszawie.

Słowa kluczowe:

przestrzeń, układ przestrzenny, integracja, uczeń z niepełnosprawnością, klasa, specjalne potrzeby edukacyjne

Integration Classroom Space as Creating High-Quality Education for all Students

Summary

Space is a place where various processes and phenomena occur, such as communication between participants, the process of education, shaping mutual relationships, and transmitting messages. The location of individual elements in a specific space may shape the processes of education, upbringing and socialization. It is especially worth paying attention to the differences and individual needs of each student. With high-quality education in mind, in integrated education the relationships between able-bodied students, students with disabilities, and special educational needs deserve special attention. The leading point of the research, which is undoubtedly related to the above-mentioned elements, was the spatial arrangement of the integration class.

The article presents a fragment of the completed doctoral research, as well as the practical implications of the research in the form of proposals for new solutions for spatial arrangements, which cover the early school education stage, but can also be used in higher grades.

Keywords:

space, spatial arrangement, integration, disabled student, classroom, special educational needs

Wprowadzenie

Ludzie, którzy w swojej pamięci nie przywołują miejsc, do których mogliby wrócić, są w pewnym sensie pozbawieni kontaktu z innymi i zasadniczo samotni. Oznacza to, że w ich życiu nie było wydarzeń, które były zdeterminowane bliskimi relacjami z innymi lub też nie potrafili ich przyjąć. Im więcej miejsc odwiedzamy na ziemi, tym stajemy się bogatsi. Mamy tyle wydarzeń i zdarzeń losowych, w których komunikujemy się z innymi, ile jesteśmy w stanie stworzyć. Ludzie przechowują te miejsca w głębokich warstwach pamięci, a każde wspomnienie niesie ze sobą głębokie doświadczenie. Miejsce jest darem, schronieniem i źródłem sensu, szczególnie w trudnych chwilach. Martin Heidegger pisał: „Człowiek jest, o ile mieszka”³.

Czy można zatem mówić o specyficznych pedagogiach miejsca i przestrzeni? Miejsce definiujemy jako pedagogię zaufania, wartości, ciszy, porządku, bezpiecznego otoczenia i działań, które dążą do silnej i jasnej tożsamości. Pedagogika przestrzeni pozwala nam swobodnie sterować naszym myśleniem. Dzięki niej możemy się otwierać m.in. na tolerancję dla odmiennych idei, jak i różnic. Pedagogika ta koncentruje się na wersjach tożsamości, które nas nie ograniczają i którymi można i należy wymieniać się na inne⁴.

³ M. Heidegger, *Budować, mieszkać, myśleć*, Warszawa, Wydawnictwo Czytelnik, 1977, s. 318

⁴ H. Kwiatkowska, *Czas, miejsce, przestrzeń – zaniedbane kategorie pedagogiczne*, [w:] *Pedagogika u progu trzeciego tysiąclecia*, red. A. Nalaskowski, K. Rubacha, Toruń, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2001, s. 64

Świat daje nam wybór pomiędzy miejscem a przestrzenią. Jak ocenić znaczenie kategorii miejsca i przestrzeni w życiu człowieka? Czy będzie to skoncentrowane na:

- przejściu z miejsca zakorzenionego do otwartej i wyzwolonej przestrzeni,
- wahanii się pomiędzy przestrzenią a miejscem – między wolnością a bezpieczeństwem,
- uzupełnianiu przestrzeni miejscem i miejsca przestrzenią, opierając się na zasadzie bezpieczeństwa, zwanej formą wolności i wolności zwanej rodzajem bezpieczeństwa⁵?

Czas pokaże, który z tych kierunków sprostą wyzwaniom dzisiejszego świata. Uczeń potrzebuje odpowiedniego miejsca do rozwoju. Pierwszym miejscem tego rodzaju jest dla niego dom rodzinny stworzony dla niego przez rodziców, który zapewnia mu ciepło i bezpieczeństwo⁶.

Hannah Arendt pisze o zagrożeniach, jakie współczesny świat niesie dla rozwoju człowieka: „Im bardziej społeczeństwo nowożytne odrzuca różnicę między tym, co prywatne i tym, co publiczne, między tym, co może się rozwijać tylko w ukryciu, a tym, co potrzebuje ukazania się wszystkim w pełnym świetle świata publicznego, im bardziej wprowadza ono między to, co prywatne i to, co publiczne sferę socjalną, gdzie prywatne staje się publiczne i na odwrót, tym trudniejsza staje się sytuacja dziecka, które z natury swej, aby móc dorastać w spokoju, potrzebuje bezpiecznego zacisza”⁷.

Kierując się kategoriami – miejscem i przestrzenią, możemy zadać pytanie – jak człowiek wpasowuje się w świat i jak go postrzega. Wybiera jedną ścieżkę spośród wielu, w jakich funkcjonujemy w dzisiejszym świecie. To, w jaki sposób rozwijamy i reprezentujemy świat, zależy od wspomnianych kategorii. Uwidaczniają się one w życiu człowieka na różne sposoby. Miejsce jest zaprzestaniem ruchu, to odpowiedź wyobraźni i emocji na podstawową ludzką potrzebę domu. Przestrzeń to zamknięty i ograniczony obszar będący przeciwieństwem miejsca. To symbol nieskończoności w ludzkiej ekspresji. Wymienione kategorie wypełnione są zasadniczo sprzecznymi potrzebami i oczekiwaniami ludzkości⁸.

Opierając się na zasadach wartości i celów, przestrzeń edukacyjna wypełniona jest różnymi osobistymi znaczeniami wszystkich uczestników, co nadaje charakter działalności edukacyjnej. Człowieka należy wprowadzić w świat wartości i uzyskać pomoc w wyborze odpowiedniej hierarchii wartości⁹.

W tworzeniu i rozwoju różnorodnych działań, m.in.: naukowych, artystycznych, zawodowych i twórczych (niezbędnych w procesie edukacyjnym) wspierane są przez funkcję działalności przestrzeni edukacyjnej. Ważną rolę odgrywa także wiedza intelektualna, dzięki której jesteśmy w stanie samodzielnie podejmować decyzje¹⁰.

⁵ Ibidem, s. 65

⁶ H. Arendt, *Między czasem minionym a przyszłym: osiem ćwiczeń z myśli politycznej*, Warszawa, Wydawnictwo Fundacji Aletheia, 1994, s. 223

⁷ Ibidem, s. 224

⁸ H. Kwiatkowska, op. cit., 2001, s. 66

⁹ T. Tkacz, *Formalne i prywatne funkcje przestrzeni edukacyjnej*, <http://www.ur.edu.pl/pliki/Zeszyt12/25.pdf>, [dostęp: 28.05.2023]

¹⁰ Ibidem

Koncepcja przestrzeni społecznej Floriana Znanieckiego ujęta w sensie kulturowym (subiektywistycznym i idealistycznym) odnosi się konkretnie do przestrzeni o określonych znaczeniach i wartościach kulturowych i opiera się na idei przestrzeni kulturowej w postaci koncepcji Aleksandra Wallisa. F. Znaniecki wskazywał, że „kulturalistyczne” (humanistyczne) rozumienie przestrzeni przez pryzmat wartości związanych z przestrzenią powinno różnić się od rozumienia matematyków i fizyków, tak zwanego rozumienia materialistycznego¹¹.

Czasoprzestrzeń w edukacji możemy rozumieć jako codzienność szkolnego życia. Czynności, które mają miejsce w ciągu dnia, realizowane są w danym czasie i miejscu.

Czasoprzestrzeń w szkole wraz z obowiązującymi nakazami, zakazami i normami kształtują sposób, w jaki uczniowie oddziałują na czas i przestrzeń. Ponadto kształtuje się odpowiednia postawa ucznia wobec obowiązków, punktualności, tempa pracy i wartości. Dzieci uczą się radzić sobie z czasem i przestrzenią, rozpoznawać hierarchię szkolną i dostrzegać władzę przełożonych szkolnych w radzeniu sobie z czasem i miejscem. Osoby odpowiedzialne określają zdarzenia czasoprzestrzenne i przekazują informacje o odpowiednim czasie i miejscu realizacji zadań, a także o tym, co jest dozwolone, a co zakazane. Jednym z przykładów jest zakaz biegania po korytarzach w czasie przerw¹².

Dziś szkoły nie są już jedynym miejscem spotkań dzieci i młodzieży. To jedno z wielu miejsc. Media elektroniczne, centra nauki i parki przygód są równoważne, a czasem przeciwstawne. Zwłaszcza media elektroniczne tworzą swojego rodzaju czasoprzestrzeń, która jest całkowicie dostępna, ponadczasowa i nieograniczona. Takie zmiany w przestrzeni i czasie z pewnością zmieniają nie tylko ludzi i ich doświadczenia, ale także ich rozwój.

Przestrzeń może być rozumiana jako wymiar społeczny, w którym zachowywane i intencjonalnie tworzone są elementy kulturowe danego układu społecznego, odróżniające go i identyfikujące od innych układów¹³. Układy przestrzenne zawierają strukturę społeczną. Od lat w polskim systemie edukacyjnym głównie przypisuje się jeden schemat, który charakteryzuje się równo ułożonymi ławkami (pojedynczymi lub podwójnymi) zwróconymi na wprost do nauczyciela i tablicy. Jest to wymiar przestrzeni społecznej, przede wszystkim ludzi w niej funkcjonujących, elementy kultury, jak i przestrzeni szkolnej, które ją różnicują i definiują.

W literaturze dotyczącej pedagogiki specjalnej można znaleźć znikome przykłady aranżacji przestrzeni klasowych. Wydaje się, że nie wykorzystano w praktyce wszystkich możliwych i istniejących rozwiązań. Propozycje te obejmują nie tylko rozlokowanie przedmiotów, ale także umiejscowienie uczniów. Rozmieszczenie uczniów z niepełnosprawnością wydaje się szczególnie istotne, z punktu widzenia relacji z „pełnosprawnymi” rówieśnikami. Innym ważnym elementem determinującym umiejscowienie uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi w klasie są ich ograniczenia rozwojowe,

¹¹ A. Majer, *Socjologia i przestrzeń miejska*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2010, s. 55

¹² A. Babicka-Wirkus, *Uczeń (nie) biega i (nie) krzyczy: rytuały oporu jako przejaw autoekspresji młodzieży*, Kraków, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2015, s. 162

¹³ J. Modrzewski, *Socjologia przestrzeni edukacyjnych, [w:] Relacje podmiotów (w) lokalnej przestrzeni edukacyjnej (Inspiracje...)*, red. J. Modrzewski, M. J. Śmiałek, K. Wojnowski, Kalisz-Poznań, Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 2008, s. 106–107

szczególnie te wpływające na ich zdolność do reagowania, komunikowania się i specjalnego wsparcia¹⁴.

Przestrzeń w procesie edukacji

Sala lekcyjna to najważniejsze miejsce w przestrzeni szkoły. Z biegiem lat w tej przestrzeni niewiele się zmieniło. Brakuje zainteresowania tą płaszczyzną wśród naukowców. W przestrzeni publicznej klasy kreuja się ważne procesy rozwojowe, których nie można zrealizować w przestrzeni prywatnej. W czasie zajęć uczniowie tracą swoją tożsamość indywidualną na rzecz stania się klasą. Uczniowie wchodzą na stanowisko przydzielone przez nauczyciela według jego uznania¹⁵.

Klasa szkolna opisywana jest również jako cela-izba, zamknięta komórka, w której panuje się nad psychiką i ciałem uczniów, jak i nauczycieli. To przestrzeń o warunkach ograniczających niepożądaną aktywność uczniów¹⁶.

W piśmiennictwie napotykamy również zwolenników nauczania w otwartej przestrzeni. Można zadać wiele pytań związanych ze zmianą, jaka dokonana się na przestrzeni lat. Między innymi pytając: „Jak to się stało, że na przestrzeni wieków ta duchowość nauczania, zawarta w greckiej paidei i judeochrześcijańskiej metanoi (hebrajskim nacham czy teszuwa), traciła coraz bardziej na znaczeniu? Jak to możliwe, że z myśli tak głębokich, tak troskliwych testamentów naszych mistrzów przestaliśmy czerpać? Jak to się stało, że przez wieki doszło do tak radykalnego obniżenia się naszej wrażliwości i czułości? Dlaczego zamykamy się w klasach szkolnych, unieruchamiamy nasze dłonie, ręce i nogi, a nawet nasze spojrzenia?! Dlaczego przestaliśmy spacerować, rozmawiać, zachwycać się miejscową przyrodą? Dlaczego uczymy się już tylko tego, co nam każą, nie zastanawiając się nawet, kto i co za tym stoi? Jak to się dzieje, że z czasem bardziej interesuje nas spoglądanie w mikroskop, teleskop czy ekran niż wgląd w samych siebie i Drugiego? Dlaczego poznając coraz więcej, wiemy coraz mniej...”. Przestrzeń nauczania zmieniła się radykalnie, to od nauczycieli będzie zależało, w jaki sposób będzie ona dalej ewaluować. Jeśli pozostajemy w przestrzeni zamkniętej, ważne, by pamiętać o zarządzaniu nią posiadając umysł otwarty¹⁷.

Poszukując nowego układu sali lekcyjnej, należy wziąć pod uwagę potrzebę zapewnienia warunków sprzyjających rozwojowi wszystkim uczniom, praktyczności dla nauczycieli, jak i uczniów, nie zapominając o dostępności i szczególnych potrzebach. Wnętrza klas ciągle się zmieniają. Często nauczyciele pełnią rolę gospodarzy. Nie ma jednolitego układu klas. Jest to zależne od potrzeb uczniów, nauczyciela, pory dnia, wielkości grupy oraz rodzaju i treści lekcji¹⁸.

¹⁴ Z. Gajdzica, *Przestrzeń klasy jako miejsce integracji*, [w:] *Pedagogika specjalna – koncepcje i rzeczywistość. Socjopedagogiczne aspekty rehabilitacji osób niepełnosprawnych*, red. T. Żółkowska, M. Wlazło, t. 3, Szczecin, Uniwersytet Szczeciński, 2008; J. Popławska, B. Sierpińska, *Zacznijmy razem. Dzieci specjalnej troski w szkole podstawowej*, Warszawa, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, 2001

¹⁵ A. Nałaskowski, *Przestrzenie i miejsca szkoły*, Kraków, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2002, s. 48

¹⁶ B. Śliwerski, M. Paluch, *Uwolnić szkołę od systemu klasowo-lekcyjnego*, Kraków, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2021, s. 49

¹⁷ Ibidem, s. 258

¹⁸ Por. ibidem, s. 51

Obecnie w piśmiennictwie kształcenia ogólnodostępnego napotykamy więcej przykładów układów przestrzeni sali lekcyjnej, aniżeli w piśmiennictwie z obszaru pedagogiki specjalnej. Występujące w kształceniu ogólnym układy przestrzenne to m.in. układ: laboratoryjny, tradycyjny, w kwadrat, w podkowę, w jodełkę, bliźniacze, w literę L, swobodne, zespolone¹⁹.

Klasa szkolna i jej układy przestrzenne nawiązujące do edukacji integracyjnej, które opisują m.in. Joanna Popławska i Bożena Sierpińska²⁰ oraz Zenon Gajdzica²¹ dotyczą nie tylko rozmieszczenia: tablicy, stolików, krzeseł, miejsca odpoczynku/wyciszenia, ale również umiejscowienia uczniów. W szczególności, w relacji do ich „pełnosprawnych” rówieśników, mając na uwadze różne typy zaburzeń i ograniczeń warunkujących reaktywność, odbiór informacji, a także specjalne wsparcie.

Oto kilka przykładów:

Do propozycji autorek J. Popławskiej oraz B. Sierpińskiej wyróżniono legendę.

Czarne punkty symbolizują nauczycieli, natomiast uczniowie z niepełnosprawnościami i zaburzeniami oznaczeni są przez autorki literami, które oznaczają:

uczniowie z zaburzeniami słuchu -> A

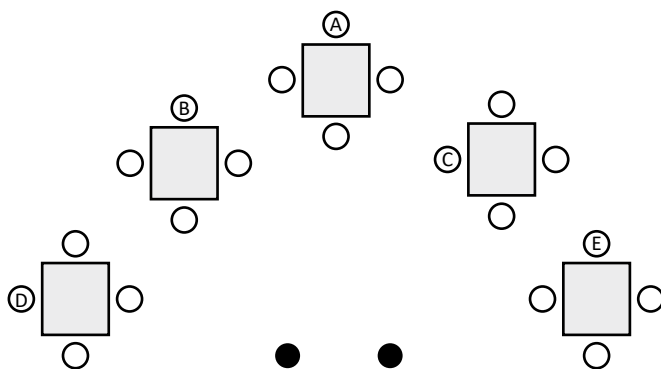
uczniowie z zaburzeniami wzroku -> B

uczniowie z niepełnosprawnością intelektualną -> C

uczniowie z porażeniem mózgowym (lub na wózku) -> D

uczniowie z zaburzeniami zachowania -> E

Pozostałe, niezamalowane punkty oznaczają uczniów „pełnosprawnych”²².

Ryc. 1. Bistro

Źródło: J. Popławska, B. Sierpińska, op. cit., 2001, s. 20-23

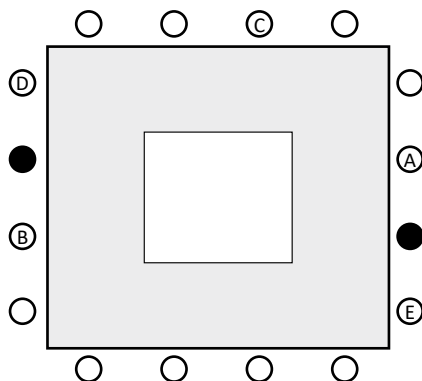
¹⁹ Blog programu „Nauczyciel/ka i klasa”, <http://blogiceo.nq.pl/edukacja1klasa/2014/10/27/97/>, [dostęp z dnia: 01.06.2021]

²⁰ J. Popławska, B. Sierpińska, op. cit., 2001

²¹ Z. Gajdzica, *Modele przestrzennej organizacji kształcenia integracyjnego*, [w:] *Socjalizacja i kształtowanie się tożsamości – aktualne doświadczenia na pograniczu polsko-czeskim*, red. T. Lewowicki, B. Grabowska, A. Gajdzica, Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek, 2008

²² J. Popławska, B. Sierpińska, op. cit., 2001, s. 20–23

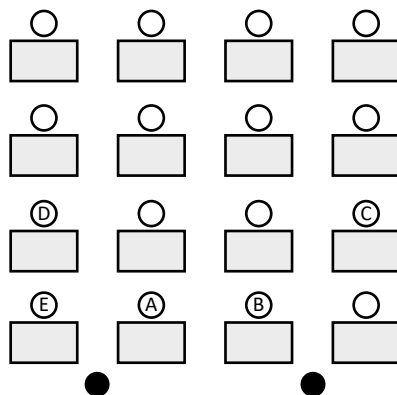
Aranżacja układu polecana jest w szczególności do ćwiczeń problemowych oraz zajęć warsztatowych. Trudności przy tego typu układzie mogą pojawić się z kontrolowaniem klasy przez nauczycieli, kontakt wzrokowy może być utrudniony, mogą tworzyć się podgrupy.

Ryc. 2. Kwadrat

Źródło: J. Popławska, B. Sierpińska, op. cit., 2001, s. 20-23

Układ wprowadza zajmowanie pozycji na równi, jest odpowiedni do wszelkich dyskusji, pogadarek. Problemy, które mogą się pojawić, to utrudniony kontakt wzrokowy, trudności w zastosowaniu układu w sytuacjach nieformalnych.

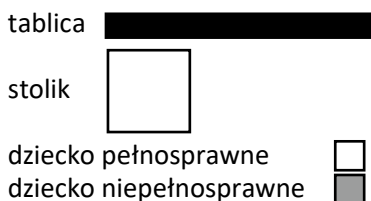

Ryc. 3. Klasa szkolna

Źródło: J. Popławska, B. Sierpińska, op. cit., 2001, s. 20-23

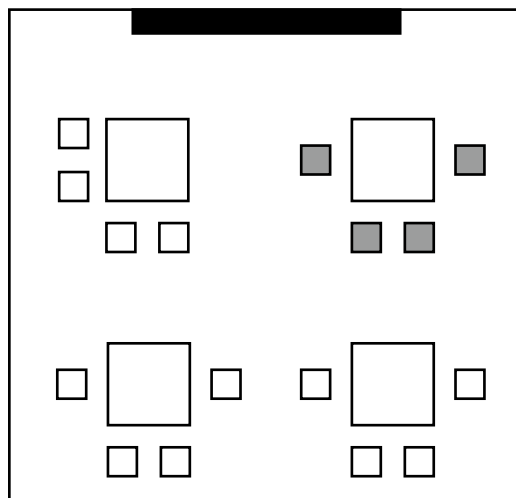
W tego typu aranżacji przestrzennej uczniowie mogą odczuwać zbytne wyeksponowanie. Zaletą układu może być odpowiedni dostęp nauczyciela do uczniów, a także łatwy kontakt indywidualny. Układ ten jest polecany do pracy indywidualnej w grupie.

Do propozycji Z. Gajdzicy wyróżniono następującą legendę²³:

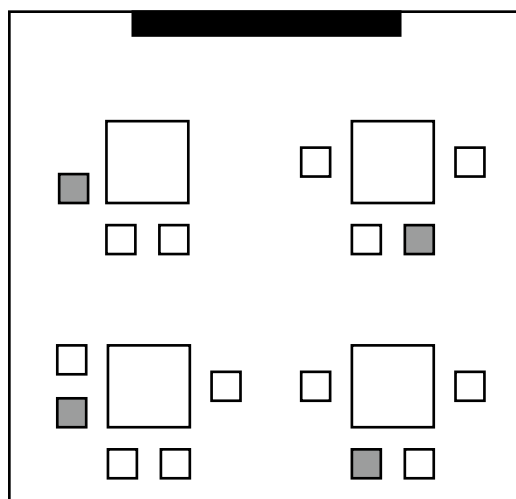
Ekspozowanie jest jednym z najczęściej używanych układów. Uczniowie z niepełnosprawnościami mają przydzielone miejsca w przestrzeni ekspozującej i uczą się przy wspólnych stołach. Za zaletę tego układu można uznać to, że uczniowie są objęci kontrolą, są w centrum zainteresowania, nie są marginalizowani. Za wadę uznaje się wyróżnianie u uczniów z niepełnosprawnościami ich trudności, inności. Ważne jest dostosowanie funkcjonowania uczniów razem. Utrudniona może być praca indywidualna z uczniem, który potrzebuje takiej formy.

Maksymalne integrowanie to układ, który sprzyja integracji między uczniami, nauka odbywa się na równych prawach, nie dochodzi do zbytowego ekspozowania ani izolowania uczniów. Taki schemat sprzyja socjalizacji i komunikacji, jeśli uczniowie nie posiadają problemów w komunikowaniu się, większej wady słuchu czy zaburzeń mowy. Jeżeli wymienione dysfunkcje objawiają się w głębszych stopniach, takie sytuacje prowadzą do znacznego skupiania uwagi ucznia na sobie. Wadą układu jest przestrzeń pedagoga specjalnego, który przy takim układzie musi szybko przemieszczać się po całej sali, pracując z uczniami z niepełnosprawnościami, co może utrudniać edukację. Decydując się na taki układ, ważne, by pamiętać o niepełnosprawnościach

Ryc. 4. Ekspozowanie

Źródło: Z. Gajdzica, op. cit., 2008, s. 270-271.

Ryc. 5. Maksymalne integrowanie

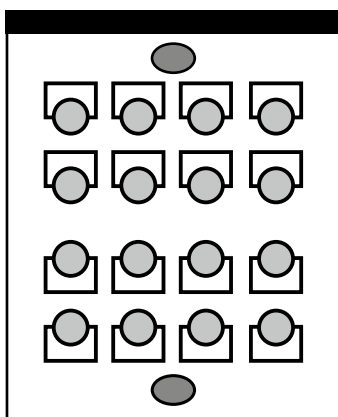
Źródło: Z. Gajdzica, op. cit., 2008, s. 270-271.

²³ Z. Gajdzica, op. cit., 2008, s. 270–271

i zaburzeniach uczniów, a także by współpraca między nauczycielami była przemyślana i w odpowiedni sposób zrealizowana.

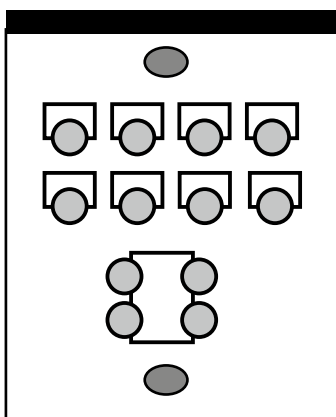
Obszerną działalnością badawczą w edukacji inkluzyjnej staje się współnauczanie. Cytowany podział zaprojektowany przez Lynne Cook i Marilyn Friend obejmuje sześć aranżacji współpracy²⁴. W artykule przytoczone zostały trzy przykładowe propozycje.

Legenda: ● nauczyciel ○ uczeń □ stolik/ławka

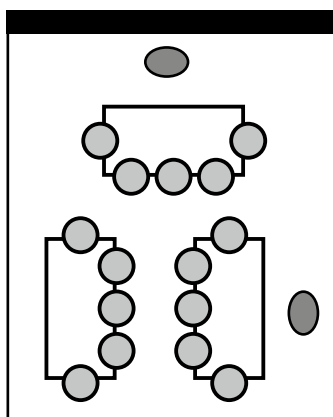
Ryc. 6. Nauczanie paralelne

Źródło: Friend M., Cook L., Hurley-Chamberlain D., Shamberger C., *Co-Teaching: An Illustration of the Complexity of Collaboration in Special Education*, „Journal of Educational and Psychological Consultation” 2010, nr 20: 9-27, s. 12

Ryc. 7. Nauczanie alternatywne

Źródło: Friend M., Cook L., Hurley-Chamberlain D., Shamberger C., *Co-Teaching: An Illustration of the Complexity of Collaboration in Special Education*, „Journal of Educational and Psychological Consultation” 2010, nr 20: 9-27, s. 12

Ryc. 8. Stacje zadaniowe

Źródło: Friend M., Cook L., Hurley-Chamberlain D., Shamberger C., *Co-Teaching: An Illustration of the Complexity of Collaboration in Special Education*, „Journal of Educational and Psychological Consultation” 2010, nr 20: 9-27, s. 12

W przykładzie aranżacji na Ryc. 6. nauczyciele wspólnie planują lekcje, przy czym każdy z nich prowadzi zajęcia z połową klasy. Taka propozycja nauczania pozwala uczniom aktywnie uczestniczyć w lekcjach, a odpowiednie metody pracy pozwalają skupić się na poszczególnych wychowankach. Podział uczniów na grupy jest elastyczny i nie ma sztywnych zasad. Głównym wyzwaniem takiego rozwiązania jest dokładne zaplanowanie przebiegu całej lekcji, tak aby żadna grupa nie była poszkodowana.

W propozycji na Ryc. 7. jeden nauczyciel prowadzi lekcję, z kolei drugi pracuje z małą grupą uczniów. Mniejsza grupa może uzupełniać braki, powtarzać materiał, a także realizować ten sam materiał, co grupa większa. Niewątpliwie zaletą takiego układu jest to, że metody dostosowane są do specjalnych potrzeb, a uczniowie mogą częściej konsultować się z nauczycielem. Wadą może być przejawiająca się stygmatyzacja uczniów będących w mniejszej grupie²⁵.

²⁴ M. Friend, L. Cook, D. Hurley-Chamberlain, C. Shamberger, *Co-Teaching: An Illustration of the Complexity of Collaboration in Special Education*, „Journal of Educational and Psychological Consultation” 2010, nr 20: 9-27, s. 12

²⁵ Ibidem, s. 82–83

Ostatnia przytoczona aranżacja to stacje zadaniowe. W każdej grupie prezentowana jest inna część podzielonego materiału lekcji. Liczba grup zależna jest od liczby nauczycieli w klasie. Nauczyciele odpowiadają za swoją grupę i realizację części materiału. Dodatkową możliwością jest wprowadzenie trzeciej grupy, która będzie pracować samodzielnie. Nie jest to jednak łatwe zadanie, uczniowie muszą być do takiego przebiegu lekcji odpowiednio przygotowani, a ich samodzielne działania może być częściowo kierowane. Aranżacje mogą być zamiennie stosowane. Nauczyciele lekcje mogą prowadzić równolegle (nauczanie pararelnie), a pod koniec zajęć wspólnie dokonać podsumowania²⁶.

W przestrzeni zawarte są interakcje społeczne związane z konwersacjami, a komunikacja jest wspólną cechą nas samych i naszej rzeczywistości. Jest rozumiana jako przekazywanie informacji pomiędzy obiektami i ich elementami, a także pomiędzy systemami i podsystemami. Porozumiewanie się jest tworzeniem rzeczywistości i społeczeństwa. Wysyłanie i odbieranie komunikatów jest warunkiem koniecznym do istnienia i funkcjonowania wszystkich żywych systemów²⁷.

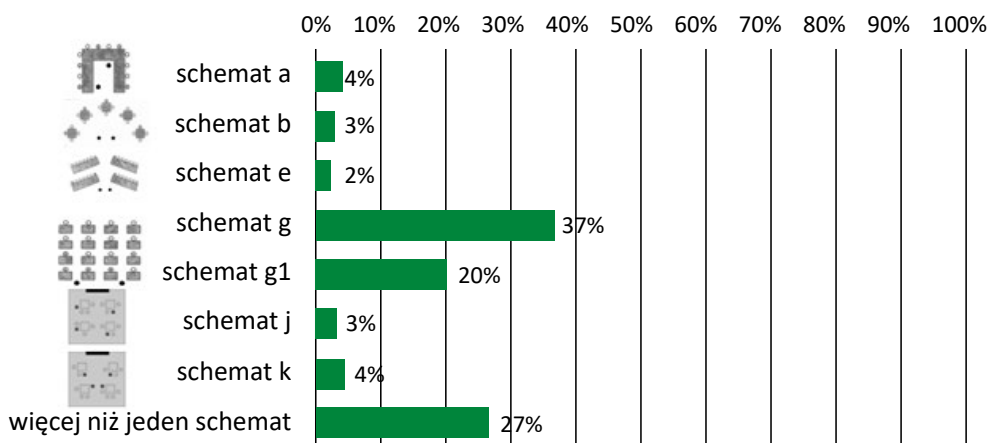
Aby wszyscy uczniowie właściwie mogli przyswajać treści nauczania, należy zwrócić uwagę na kwestie związane z technicznymi warunkami sali. Odnośnie do aspektów przestrzennych, szczególną uwagę należy zwrócić na jego dostosowanie, z uwzględnieniem potrzeb uczniów z niepełnosprawnością. Mowa tutaj o odpowiednim przystosowaniu przestrzeni dla uczniów słabowidzących. Przede wszystkim jest to lokalizacja w miarę dostosowana dla osób z dysfunkcją wzroku – dbając np. o odpowiedni kontrast czy oświetlenie. Dla osób z niepełnosprawnością słuchową będzie to likwidowanie szeroko rozumianych „szumów komunikacyjnych”.

By ukazać skrawek rzeczywistości – jak prezentuje się organizacja przestrzeni klas integracyjnych na etapie edukacji wczesnoszkolnej w województwie śląskim, poniżej przytoczę kilka wyników badań przeprowadzonych na podstawie pracy doktorskiej.

Celem badań było *poznanie układów przestrzennych klas integracyjnych oraz rozpatrzenie ich uwarunkowań, a także na podstawie uzyskanych wyników opracowanie koncepcji układów przestrzennych oraz dyrektyw pomocnych w praktycznym planowaniu procesu edukacji integracyjnej w rozmieszczeniu przestrzennym, w klasie integracyjnej na etapie edukacji wczesnoszkolnej*. W pracy zastosowałam zarówno badania ilościowe, jak i jakościowe. Zastosowaną metodą w badaniach ilościowych była ankieta przeprowadzona wśród nauczycieli ze szkół z oddziałami integracyjnymi. Kwestionariusz został sporządzony w formie pisemnej, a pytania miały zwięzłą i kompleksową strukturę. Do kwestionariusza załączyłam załącznik zawierający zbiór układów przestrzennych występujących w literaturze przedmiotu. W większości pytania kierowane do nauczycieli pozwalały wyrazić im swoją opinię oraz wybrać układ/y z zestawu znajdującego się w załączniku. Rozesłałam 139 ankiet do 54 szkół z oddziałami integracyjnymi (klasy 1–3) (dane o szkołach pochodziły z bazy szkół i placówek oświatowych: kuratorium.katowice.pl).

²⁶ Ibidem, s. 83

²⁷ W. Kojs, *O niektórych wyznacznikach edukacyjnej i pedagogicznej komunikacji*, [w:] *Komunikacja dialog edukacja*, red. W. Kojs, R. Mrózek, Cieszyn, Wydawnictwo Filii Uniwersytetu Śląskiego w Cieszynie, 1998, s. 13

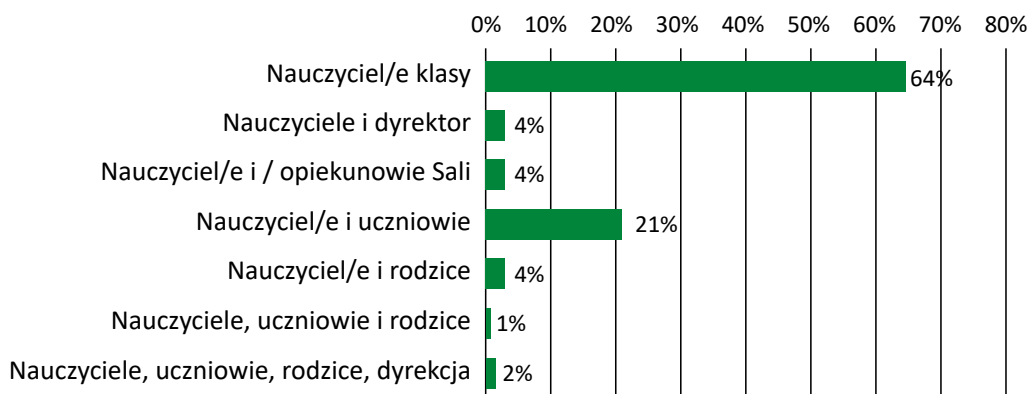

Wykres 1. Aranżacja układu występującego najczęściej (N=139)

Źródło: badania własne

Układ sali, który został najczęściej wskazany przez nauczycieli, to „klasa szkolna” z pojedynczymi (37%) i podwójnymi ławkami (20%). Jest to aranżacja, która od wielu lat funkcjonuje w polskich szkołach. Zaletą takiego rozwiązania jest to, że uczniowie mogą skoncentrować się na treściach i wykonywanej pracy, nauczyciel ma łatwy dostęp do uczniów, a kontakt wzrokowy jest zachowany. Jedynie 27% nauczycieli przyznało, że w swojej pracy stosuje więcej niż jeden układ pozwalający na odróżnienie pracy w formie indywidualnej i grupowej uczniów.

Praktyka zawodowa w sali lekcyjnej ukazuje, jak w najmniejszej przestrzeni może ujawnić się fałszywy lub autentyczny duch uczestnictwa w tej przestrzeni. Niezmiennosc przestrzeni szkolnej może łączyć się z konformizmem i wygodnym byciem w szeregu z pozostałymi. Wszyscy ucą w takiej przestrzeni, tak więc i ja będę²⁸.

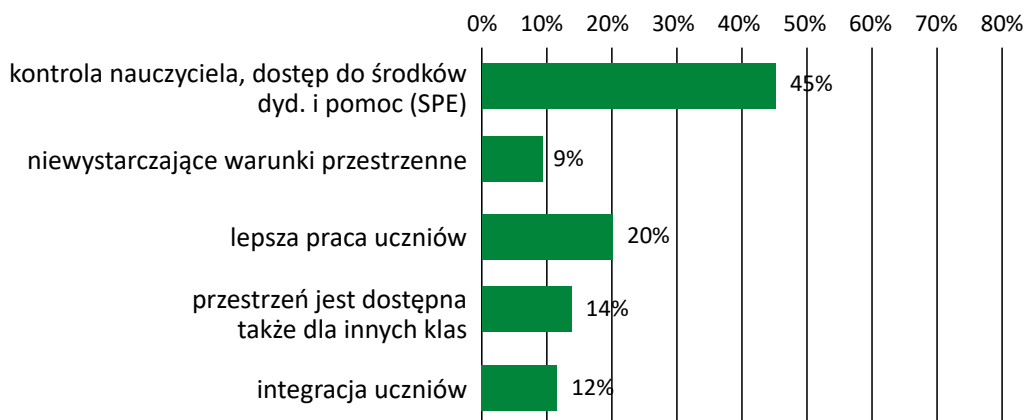

Wykres 2. Kto aranżuje przestrzeń w klasie (N=140)

Źródło: badania własne

²⁸ Por. B. Śliwerski, M. Paluch, op. cit., 2021, s. 291

Nauczyciel/e klasy, który ogólnie czuwa nad jej organizacją, również w głównej mierze ją aranżuje. Czuje się za nią odpowiedzialny. Z przebadanej grupy, 21% ankietowanych nauczycieli stwierdziło, że przestrzeń aranżują razem ze swoimi uczniami.

Wykres 3. Aranżacja układu występującego najczęściej – motywacja (N=139)

Źródło: badania własne

Najczęstszym wyborem nauczycieli był typowy układ przestrzenny. Jakie czynniki skłoniły nauczycieli do takiej odpowiedzi? Głównymi motywacjami nauczycieli pracujących w klasach integracyjnych były specjalne potrzeby edukacyjne, swobodny dostęp nauczyciela do uczniów i kontrola nad nimi oraz dostęp do materiałów edukacyjnych. Można to rozumieć jako szczególną dbałość nauczycieli o uczniów, aby zapewnić wszystkim korzystne i równe warunki edukacji. Na liście nie zabrakło także innych wyznaczników. Najbardziej spotykane są nieodpowiednie warunki przestrzenne, co nie znaczy, że należy je ignorować. I odwrotnie, warto zwrócić uwagę na to, czy wszystkie klasy mają swobodną dostępność architektoniczną.

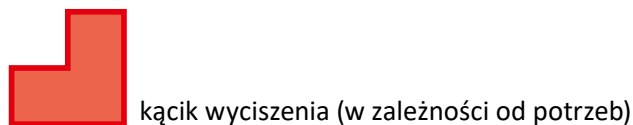
Nowe rozwiązania – układy przestrzenne klasy integracyjnej

Planując wnętrze i aranżując mieszkanie lub dom, dopasowujemy odpowiednie meble w zależności od rodzaju funkcjonowania, które będzie prowadzone w danym pomieszczeniu. Dlaczego więc sale lekcyjne wyglądają tak samo, mimo że odbywają się w nich różne zajęcia? Najważniejszymi meblami w klasie są stoły i krzesła dla uczniów i nauczyciela. Planowanie przestrzenne należy rozpocząć od tych elementów. W większości przypadków stół jest skierowany w stronę nauczyciela i tablicy. Zasada ta nie zawsze się sprawdza, gdyż należy ją dostosować do uczniów i zajęć odbywających się w danym dniu. Dlatego trudno jest stworzyć układ całkowicie uniwersalny, gdyż jego funkcjonalność zależy od przeznaczenia. Kolejną ważną zmienną są potrzeby ucznia. Niepełnosprawności mogą znacząco wpłynąć na funkcjonalność projektowanej przestrzeni. W stworzonych propozycjach skupiłam się głównie na maksymalnej integracji uczniów i łatwej adaptacji

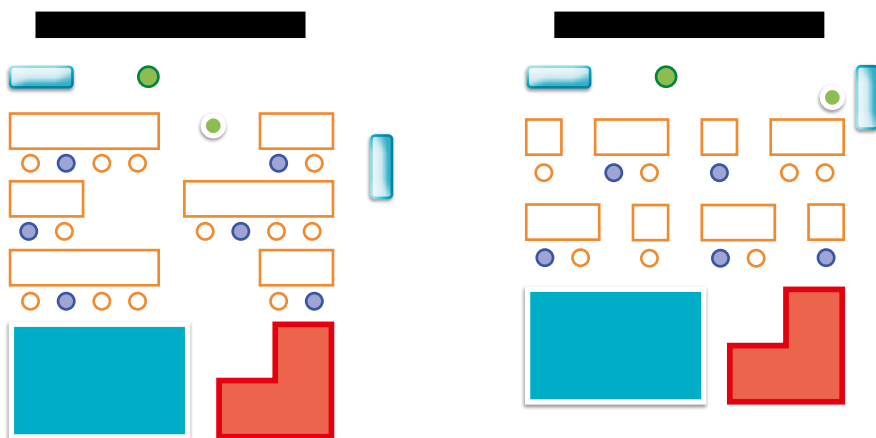
przestrzeni (szybkie przeorganizowanie przestrzeni). Badani nauczyciele stwierdzili, że największymi trudnościami w zmianie układu w klasie jest brak czasu, nieodpowiednie meble i mała przestrzeń. Projekty obejmowały także inne elementy, takie jak kącik wyciszenia, dywan, które nauczyciele mogą dostosować do potrzeb swoich uczniów. Umiejscowienia mogą być modyfikowane na przykład co miesiąc. Wszelkie zmiany muszą uwzględniać szczególnie potrzeby uczniów z niepełnosprawnościami.

Legenda:

- tablica
- nauczyciel edukacji wczesnoszkolnej
- nauczyciel współorganizujący kształcenie integracyjne
- biurko nauczyciela
- poczwórna ławka uczniów lub wedle potrzeb potrójna ławka uczniów
- podwójna ławka uczniów lub wedle potrzeb pojedyncza
- pojedyncza ławka
- uczeń
- uczeń z niepełnosprawnością

Projekty zakładają, że meble szkolne będą: posiadały wszystkie niezbędne atesty, dostosowane do specjalnych potrzeb uczniów, wygodne, posiadały kółka, jak również będą miały owalne krawędzie i, możliwie, kontury.

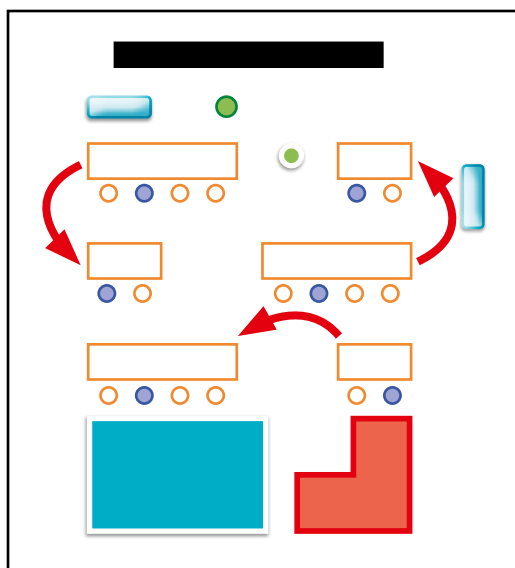
Ryc. 9. Układ Pełna integracja do zajęć w formie pracy indywidualnej (duże i małe stoliki)

Źródło: opracowanie własne

Projekt ten jest oryginalnym układem zaprojektowanym na początku procesu tworzenia rozprawy doktorskiej. Jego celem jest maksymalna integracja, o czym również w literaturze wspomina Z. Gajdzica²⁹. Zaletami tego projektu jest pełna integracja, elastyczność, a nauczyciel wiodący ma łatwy dostęp do wszystkich uczniów, podczas gdy nauczyciel wspomagający wymaga częstszego przemieszczania, aby dotrzeć do uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi³⁰. Taki układ może zawierać ławki pojedyncze, podwójne lub podwójne i poczwórne, przy których uczniowie mogą się nie tylko uczyć, ale także integrować. Układ ten jest przystosowany do pracy w formie indywidualnej (klasy 1–3), który potrzebny jest np. podczas nauki pisania.

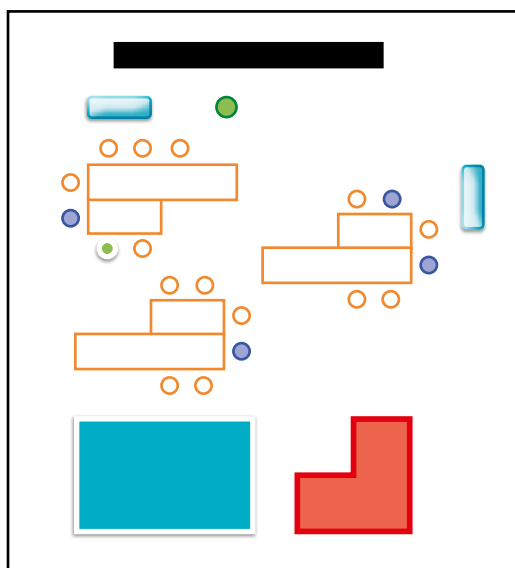
Taki przykładowy system łączenia ławek (z kółkami) pozwala na szybką reorganizację, jak i oszczędność czasu. Można je zastosować w każdym pomieszczeniu, a co ważne, uczniowie ze specjalnymi potrzebami mogą zatrzymać się w jej znanej przestrzeni i doświadczyć korzyści płynących z integracji. Należy oczywiście liczyć się z tym, że po połączeniu ławek w nowym układzie trzeba będzie dostosować rozmieszczenie uczniów do swoich potrzeb – uczniowie z lewostronnym ubytkiem słuchu powinni siedzieć twarzą skierowaną w prawą stronę do osób, które przekazują informacje podczas zajęć. Osoby na wózkach inwalidzkich powinny siedzieć w miejscu, w którym będą mogły aktywnie uczestniczyć w zajęciach (podjechać do stolika, tablicy, itp.).

Forma pracy grupowej także przewiduje maksymalną integrację i umiejscowienie (wersja z dużymi stolikami) sześciu osób przy każdej połączonej ławce. W zależności od potrzeb i preferencji wystająca część blatu

Ryc. 10. Przykładowy system łączenia

Źródło: opracowanie własne

Ryc. 11. Układ Pełna integracja do zajęć w formie grupowej (duże stoliki)

Źródło: opracowanie własne

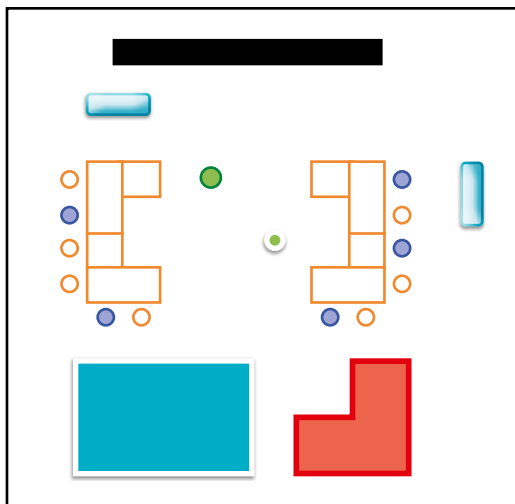
²⁹ Z. Gajdzica, op. cit., 2008, s. 227

³⁰ Por. J. Popławska, B. Sierpińska, op. cit., 2001, s. 20–23

można wykorzystać na niezbędne sprzęty, materiały dydaktyczne, środki medyczne, inny profesjonalny sprzęt pomocniczy. Ten rodzaj aranżacji propaguje pracę zespołową, a także rozwija u uczniów współpracę i integrację. Uczniowie mają możliwość swobodnego udziału w zajęciach. Jeśli w klasie są uczniowie z wadami wzroku, przed wprowadzeniem takich propozycji przestrzennych uczniowie powinni zostać oprowadzeni, a także mieć możliwość skorzystać z pomocy wizualnych, takich jak: makiety sensoryczne, naszkicowane plany lekcji. Takie rozwiązanie jest korzystne dla uczniów z niepełnosprawnością ruchową, gdyż mogą oni w miarę swobodnie poruszać się i siedzieć przy stole. Aranżacja ta sprzyja także zdrowej rywalizacji, kreatywności, wspólnym strategiom działania oraz rozwojowi komunikacji wewnątrz grupy.

Układ ten dotyczy pracy grupowej w dużych, sześciuosobowych zespołach. Nauczyciele mogą używać tej propozycji do wszelkich dyskusji i debat oksfordzkich, których celem jest rozwój języka dzieci, argumentowania, teatralności (odgrywania określonych ról), samodyscypliny oraz aktywnego słuchania³¹. Można go wykorzystać do pracy w większych zespołach, w których krzesła mogą być przeorganizowane z ustawieniem ich do części centralnej.

Zaproponowane rozwiązania są wynikiem moich obserwacji, jak i spostrzeżeń nauczycieli objętych badaniami. Znajomość treści na temat specjalnych potrzeb edukacyjnych oraz obserwacje zmieniających się realiów szkolnych i podejść do edukacji (w tym edukacji uczniów z niepełnosprawnościami) pozwoliła na uzupełnienie istniejących już w literaturze układów przestrzennych klas integracyjnych. Pomimo wielu propozycji projektowych, z pewnością nie są całkowicie wyczerpujące w badanym obszarze. Zmiany i nowe wyzwania w edukacji i z uwzględnieniem uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi powodują, że aranżacje klas będą odpowiednio się ewaluować.

Ryc. 12. Układ Pełna integracja „zszywka” do zajęć w formie grupowej – debata oksfordzka (małe stoliki)
Źródło: opracowanie własne

Zakończenie

Kształcenie integracyjne jest wyborem. To prawo, nie nakaz. Wyboru tego dokonują rodzice, jednak pomimo wielu korzyści, jakie niesie ze sobą, nie zawsze to rozwiązanie jest dobrą decyzją. Każdy uczeń potrzebuje rzetelnych specjalistów, kompetentnego i troskliwego nauczyciela, odpowiednich materiałów dydaktycznych, sprzętu i, co najważniejsze,

³¹ Por. *Sztuka debaty oksfordzkiej*: <https://www.szkoła-liderow.pl/sztuka-debaty-oksfordzkiej/>, [dostęp z dnia: 03.01.2022]

(biorąc pod uwagę wiele aspektów) starannie zaplanowanej przestrzeni klasy. Ufam, że zawarte informacje w artykule posłużą w przyszłości osobom pracującym w obszarze pedagogiki specjalnej: nauczycielom, uczniom, rodzicom, naukowcom i studentom.

Zrealizowane badania pozwoliły poszerzyć koncepcję edukacji integracyjnej w temacie przestrzeni, uzupełniły brakujące informacje oraz wprowadziły nowe rozwiązania. Wykorzystując zaproponowane układy przestrzenne, zachowując podstawowe elementy, uwzględniając aspekty procesu edukacyjnego i organizacji przestrzennej przy projektowaniu przestrzeni klasy, można przyczynić się do poprawy warunków i optymalizacji praktyki edukacyjnej. Wyjaśnienia, opisy w literaturze pedagogiki specjalnej na temat tego, jak przestrzeń powinna się prezentować, co z socjalizacją i atmosferą w grupie rówieśniczej, wkładem pracy nauczycieli, generowaniem sytuacji trudnych (tj. stygmatyzowania, depriwacji informatycznej, napięć), jaki jest związek przestrzeni z realizacją celów edukacyjnych? Ważne jest również, aby umiejscowienie uczniów zapewniało swobodną pracę wszystkim uczniom.

Szczególną uwagę należałoby również zwrócić na badanie integracji i relacji uczniów w czasie pozalekcyjnym i lekcyjnym w otwartej przestrzeni (przerwy, apele i inne typy zajęć, np. wychowanie fizyczne, ale i zajęcia na otwartej przestrzeni – las, łąka). Nawet w takich okolicznościach uczniowie ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi powinni mieć poczucie, że są równi i akceptowani, a dostępna przestrzeń i informacje są dla nich odpowiednio dostosowane.

Bibliografia

Arendt H., *Między czasem minionym a przyszłym: osiem ćwiczeń z myśli politycznej*, Warszawa, Wydawnictwo Fundacji Aletheia, 1994

Babicka-Wirkus A., *Uczeń (nie) biega i (nie) krzyczy: rytuały oporu jako przejaw autoekspresji młodzieży*, Kraków, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2015

Friend M., Cook L., Hurley-Chamberlain D., Shamberger C., *Co-Teaching: An Illustration of the Complexity of Collaboration in Special Education*, „Journal of Educational and Psychological Consultation” 2010, nr 20

Gajdzica Z., *Przestrzeń klasy jako miejsce integracji*, [w:] *Pedagogika specjalna – koncepcje i rzeczywistość. Socjopedagogiczne aspekty rehabilitacji osób niepełnosprawnych*, red. Żółkowska T., Wlazło M., t. 3., Szczecin, Uniwersytet Szczeciński, 2008

Gajdzica Z., *Modele przestrzennej organizacji kształcenia integracyjnego*, [w:] *Socjalizacja i kształtowanie się tożsamości – aktualne doświadczenia na pograniczu polsko-czeskim*, red. Lewowicki T., Grabowska B., Gajdzica A., Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek, 2008

Heideger M., *Budować, mieszkać, myśleć*, Warszawa, Wydawnictwo Czytelnik, 1977

Kojs W., *O niektórych wyznacznikach edukacyjnej i pedagogicznej komunikacji*, [w:] *Komunikacja dialog edukacja*, red. Kojs W., Mrózek R., Cieszyn, Wydawnictwo Filii Uniwersytetu Śląskiego w Cieszynie, 1998

Kwiatkowska H., *Czas, miejsce, przestrzeń – zaniedbane kategorie pedagogiczne*, [w:] *Pedagogika u progu trzeciego tysiąclecia*, red. Nalaskowski A., Rubacha K., Toruń, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2001

Majer A., *Socjologia i przestrzeń miejska*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2010

Modrzewski J., *Socjologia przestrzeni edukacyjnych*, [w:] *Relacje podmiotów (w) lokalnej przestrzeni edukacyjnej (Inspiracje...)*, red. Modrzewski J., Śmiałek M. J., Wojnowski K., Kalisz-Poznań, Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 2008

Nalaskowski A., *Przestrzenie i miejsca szkoły*, Kraków, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2002

Śliwerski B., Paluch M., *Uwolnić szkołę od systemu klasowo-lekcyjnego*, Kraków, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2021

Popławska J., Sierpińska B., *Zacznijmy razem. Dzieci specjalnej troski w szkole podstawowej*, Warszawa, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, 2001

Źródła internetowe

Tkacz T., *Formalne i prywatne funkcje przestrzeni edukacyjnej*, <http://www.ur.edu.pl/pliki/Zeszyt12/25.pdf>, [dostęp z dnia: 28.05.2023]

Blog programu „Nauczyciel/ka i klasa”, <http://blogiceo.nq.pl/edukacja1klasa/2014/10/27/97/>, [dostęp z dnia: 01.06.2021]

Sztuka debaty oksfordzkiej: <https://www.szkoła-liderow.pl/sztuka-debaty-oksfordzkiej/>, [dostęp z dnia: 03.01.2022]